

De wederopbouw van Limburg

Jos Perry

Dit essay is een bewerking van mijn lezing 'Reuzen op
lemen voeten: de wederopbouw van Limburg 1945-1965',
gehouden op 10 september 2019 in de Cellebroederskapel
te Maastricht op uitnodiging van HOVO Limburg.

De wederopbouwtijd: zo noemen wij sinds jaar en dag de eerste twee decennia na de Tweede Wereldoorlog. In het collectieve geheugen staan ze te boek als sober en knus, grijs en saai. Ernst Kossmann sprak van ‘jaren van tucht en ascese’. Er heerste woningnood; gezinnen moesten eindeloos wachten op een huis. Auto’s waren er niet, parkeerproblemen evenmin. Men stookte steenkool: een delfstof die moeilijk te winnen was, maar het voordeel had dat hij nooit op zou raken. Het leven had iets overzichtelijks. Het gezag werd geëerbiedigd; zeker in Limburg, waar op gezette tijden processies door steden en dorpen trokken en het katholieke geloof onwankelbaar scheen. Zuinigheid en vlijt spraken vanzelf: onze ouders werkten hard en hielden de hand op de knip. Alles zou alleen maar beter kunnen worden, althans zolang we, met hulp van Uncle Sam, de Russische beer in bedwang hielden. Voor het geval die beer onverhoopt toch zijn klauwen naar ons mocht uitstrekken, hadden we schuilkelders en de BB: ‘Bescherming Burgerbevolking’.

Onder de titel *Een stille revolutie?* stelden de historici Paul Luykx en Pim Slot ruim twintig jaar geleden een bundel artikelen samen waarin het hierboven geschetste beeld van immobilisme op de korrel werd genomen. Met de term *revolutie* gooiden ze een knuppel in het hoenderhok, al kreeg die knuppel een uiteinde van schuimrubber in de vorm een vraagteken. De bundel, zich concentrerend op cultuur en mentaliteit, heeft onze voorstelling van de eerste naoorlogse decennia genuanceerd en verrijkt. Wie de jaren vijftig wil etiketteren, doet er goed aan, clichés (‘mufheid’, ‘behoudzucht’) te vermijden en uit te gaan van een precair evenwicht tussen traditie en vernieuwing.¹

Hoe past Limburg in dit verhaal? Als het waar is dat de provincie in de loop van de twin-

tigste eeuw steeds meer het Nederlandse cultuurpatroon volgde,² dan valt te verwachten dat de wederopbouw hier naadloos aansloot bij andere landsdelen. Was dat inderdaad het geval? Of week de ontwikkeling af? Zo ja, in welk opzicht? Definitieve antwoorden op die vragen pretendeert dit artikel niet te bieden; het is een terreinverkenning. Mijn bronnen variëren van bevolkings- en productiecijfers tot bisschoppelijke brieven, romans en egodocumenten.

De morele dimensie

Na de aftocht van de Duitse bezetters stond ook in Limburg wederopbouw bovenaan op de agenda. Vooral het midden en noorden van de provincie hadden het zwaar te verduren gehad. De wederopbouw was echter niet een kwestie van bakstenen en cement alleen. Hij had ook immateriële, sociale, morele kanten. Voor veel tijdgenoten was die immateriële dimensie minstens even urgent; misschien zelfs urgenter. Alles wat in normale tijden de samenleving bij elkaar hield, was ontworcht: gezinnen, families, scholen, parochies en kerkgemeenschappen, verenigingen, vakbonden en politieke partijen. Er dreigde een gezagsvacuüm; een toestand van regelloosheid. De maatschappij moest zichzelf als het ware opnieuw uitvinden.

Terwijl de jongelui feestvierden, maakten ouderen zich zorgen. Ze vroegen zich af of het goede oude Limburg nog te redden was. Dat werd prioriteit nummer één: de wereld van vóór de oorlog herstellen, zo gauw mogelijk, en zo compleet mogelijk. Alleen zo kon Limburg ontkomen aan chaos, verloedering en zedenverwildering. Dat in dat herstelproject de katholieke kerk een sleutelrol zou spelen, sprak in de Limburgse verhoudingen vanzelf.

De bisschop van Roermond, monseigneur Lemmens, luidde al voordat de bevrijding een

1 Hans Righart en Piet de Rooy in: Paul Luykx en Pim Slot (red.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 18.

2 Aldus P. Orbons in: Jos Venner, (red.), *Geschiedenis van Limburg II* (Maastricht 2001) 46.

Monseigneur J.H.G. Lemmens, bisschop van Roermond van 1932 tot 1958, was geliefd bij veel gelovigen en zeker ook bij kloosterlingen. De foto, daterend van 1952, toont 'Vader-bisschop' in een onderonsje met een van de zusters ursulinen, een religieuze congregatie die in Limburg een belangrijke rol speelde op het gebied van onderwijs en opvoeding van meisjes. RHCL, fotocollectie GAM, nr. 18516.

feit was de alarmklok. Toen Roermond in de laatste oorlogswinter geëvacueerd werd, had de bisschop besloten mee te gaan naar het noorden. En daar, in Friesland, schreef hij in maart 1945 aan de geëvacueerde priesters en gelovigen een bemoedigingsbrief, ondertekend met 'Uw aller Herder en Vader Gulielmus Bisschop van Roermond'. Hij spoorde hen aan in alles Gods Heilige wil te zien. 'Weest waakzaam en voorzichtig', vermaande hij. 'In de zuigkracht en ontwikkeling der dingen, in de verwarring des geestes, losgerukt als wij zijn uit den ouden katholieken grond, is het mogelijk, dat mede onder aanstoken van den helschen vijand, uw geesten en zinnen verward raken (...) Ouders

waakt daarom over uwe kinderen. Deze plicht geldt nu meer dan ooit. Weest waakzaam over de oudere jeugd opdat geen ongewenste verhoudingen en vooral geen ongeoorloofde verkeeringen ontstaan.'³

Nog voordat de oorlog helemaal ten einde was, werd hier de toon gezet voor de komende decennia. De Limburgers waren in de ogen van hun bisschop op drift geraakt, letterlijk en figuurlijk. Lemmens zag ontworteling, verwarring, van de geest én de zintuigen. Waar hij de grootste gevaren zag is duidelijk: in de omgang met de ander, het vreemde; de aanraking met niet-Limburgse, niet-katholieke mensen, opvattingen, invloeden. 'Ongewenste verhoudin-

3 Bronneberg, Pierre, *Herinneringen aan bisschop dr. Guillaume Lemmens (1884-1960)* (Sittard 2008) 26-28. Lemmens' brief werd integraal afgedrukt in *De Gazet van Limburg* 21-4-1945.

gen', 'ongeoorloofde verkeerungen': van daaruit was het maar een klein stapje naar buitenechtelijke zwangerschappen, ongehuwde moeders, gemengde huwelijken. En dat was wel het allerlaatste wat de kerkelijke overheid wilde stimuleren.

Als bisschop kon Lemmens niet verhinderen dat het tot intieme contacten kwam tussen geallieerde soldaten en Limburgse meisjes en vrouwen. Hij kon niet verhinderen dat die contacten wel eens tot zwangerschappen leidden. Hij kon niet verhinderen dat de mijnen, om de kolenproductie op een hoger niveau te krijgen, arbeidskrachten gingen werven buiten Limburg. Hij kon zijn bisdom niet afgrenzen met een barrière van prikkeldraad.

Een van de dingen waar hij wel invloed op kon uitoefenen was de priesteropleiding in zijn bisdom. En dat heeft hij gedaan. Een van zijn eerste belangrijke beslissingen na de bevrijding betrof het befaamde katholieke jongensinternaat Rolduc bij Kerkrade. Tegen veel weerstand in dreef hij door, dat dat internaat van de ene op de andere dag veranderde in een exclusief kleinseminarie voor het bisdom Roermond. In Rolduc werden voortaan *uitsluitend* jongens toegelaten die kozen voor het priesterschap. Zij werden weggehaald van de gewone scholen, weggehaald uit 'de wereld' en apart gezet, in de veronderstelling dat scheiding en afzondering de beste condities boden voor het opkweken van een clergé die immuun zou zijn tegen het virus van de moderniteit.

Lemmens' besluit met betrekking tot Rolduc betekende in feite een aanpassing aan wat in de andere Nederlandse bisdommen al langer dan een eeuw praktijk was. Bovendien kon hij zich hierbij beroepen op de wensen van het Vaticaan. Niettemin was het een persoonlijke keuze, die ook onder trouwe katholieken op verbazing en onbegrip stuitte. De beslissing van de bisschop om Rolduc om te vormen tot

een reservaat, kan niet los gezien worden van het tijdstip. De bezetting en de bevrijding hadden de oude vrees voor erosie van overgeleverde normen en waarden zoveel nieuw voedsel gegeven, dat we kunnen spreken van een morele paniek.

De reflex was navenant. Segregatie, apartheid, was de grondslag waarop de bisschop en zijn belangrijkste adviseurs het naoorlogse Limburg wilden opbouwen. Scheiding in de vakbeweging: géén samenwerking met socialisten, laat staan communisten. Scheiding in de politiek: geen doorbraak, geen experimenten. Alle katholieke kiezers dienden opnieuw te worden verenigd achter de éne, grote, alle standen omvattende, kerkelijk goedgekeurde katholieke volkspartij; net als vóór de oorlog. Katholieken behoorden een gesloten front te vormen, gescheiden van niet-katholieken, niet alleen in het stemhokje, de vakbond en het onderwijs, maar ook in omroepeland, in de pers en het verenigingsleven. Zelfs in de beeldende kunst: de stichting van de Jan van Eyck Academie in Maastricht in 1948 was onmiskenbaar geïnspireerd door het streven te voorkomen dat jonge, talentvolle Limburgse kunstenaars voor de voltooiing van hun opleiding naar Amsterdam vertrokken, 'met alle gevaren voor zedelijk en moreel verval van dien'.⁴

Een van de middelen die het bisdom in de loop van de twintigste eeuw ging hanteren om Limburg te behouden voor de kerk, was verkleining van de parochies, door splitsing van bestaande parochies en oprichting van nieuwe. Achterliggende gedachte was dat een pastoor, de herder van de parochie, al zijn schaapjes persoonlijk moest kennen. Om dat doel te bereiken werden niet alleen tientallen beschadigde en verwoeste kerken hersteld en herbouwd, maar ook tientallen gloednieuwe kerken gebouwd. Nieuwe stadswijken werden aangelegd vanuit het idee van een dorpsplein. De

4 Dickhaut, Monique F.A., *Arcadië voorbij. Het Limburgse kunstdebat in de wederopbouwperiode (1945-1965)* (Nijmegen 2019) 241.

Een voorbeeld van 'katholieke planologie' uit de wederopbouwjaren: de parochie Mariaberg, Maastricht-West. Boven in beeld, achter de parochiekerk, de RK lagere scholen voor meisjes resp. jongens, genoemd naar Maria Goretti resp. Pius X, en geleid door de 'Zusters Onder de Bogen' resp. de 'Broeders van de Beyart'. Het lage gebouw rechts vóór de kerk is de eveneens door de zusters geleide bewaarschool. RHCL, fotocollectie GAM, nr. 11084

kerk stond in het midden; daaromheen werden scholen en winkels gebouwd, en daar weer omheen de huizen, als in een dorp. Men sprak van 'katholieke planologie'.⁵

Scheiding van seksen

Afzondering en scheiding van wat niet bijeen hoorde speelden ook in het onderwijs een hoofdrol. Behalve door de scheiding van katholiek en niet-katholiek, kenmerkte het onderwijs in Limburg zich door de scheiding van de seksen: meisjes en jongens. Op de bewaarschool mochten ze nog bij elkaar zitten. Vanaf de lagere school, vanaf je zesde jaar, was dat in principe afgeopen. Co-educatie werd zoveel

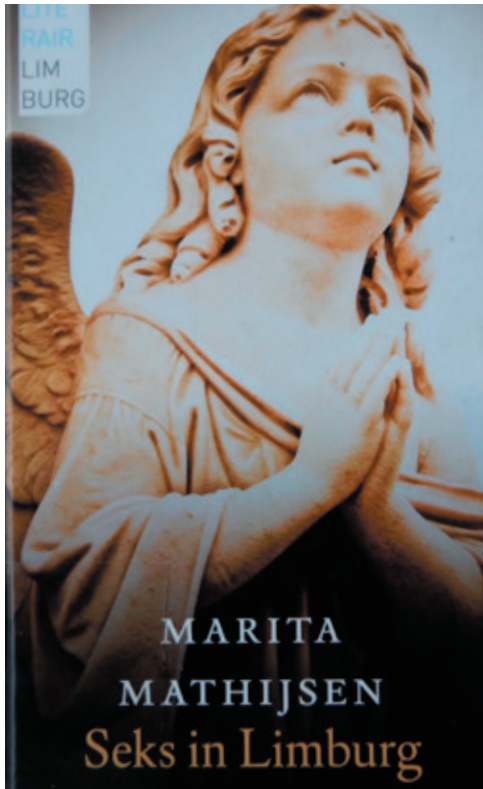
mogelijk vermeden; aparte meisjes- en jongenscholen bepaalden het landschap.

Het grootste deel van de Limburgse scholen was niet gemengd. Naast de al bestaande middelbare scholen voor jongens kwamen er geleidelijk aan ook zulke scholen voor meisjes; maar jongens en meisjes in één klaslokaal, dat bleef voorlopig taboe. In Geleen deed aan de RK HBS (een jongensschool) in 1949 één meisje mee aan de examens, maar eigenlijk was dat tegen alle regels en zij moest zich dan ook verstoppen als de bisschop langs kwam.⁶

Niet alleen in de klaslokalen, ook daarbuiten werden meisjes en jongens bij voorkeur zoveel mogelijk van elkaar vandaan gehouden.

5 Haye, R. de la en P. Hamans (red.), *Bisdom langs de Maas. Geschiedenis van de kerk in Limburg* (Maastricht 2009) 392-393.

6 Caljé, Pieter, 'Onderwijs in het tijdperk van de natiestaat', in: *Limburg. Een geschiedenis vanaf 1800* (Maastricht 2015) 323-354; 347.

Onder de titel *Seks in Limburg* publiceerde Marita Mathijssen in 2012 een terugblik op haar jeugd in de jaren vijftig en zestig in Belfeld en Roermond.

Illustratief zijn de jeugdherinneringen van Marita Mathijssen, emeritus hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Zij werd geboren in 1944 en groeide op in Belfeld. In haar boekje *Seks in Limburg* vertelt zij over haar jeugd. Hoe zij als meisje rond haar tiende jaar ineens andere regels opgelegd kreeg; hoe verwarrend dat was; hoe zij haar onbevangenheid kwijtraakte.

‘De rokken die mijn moeder zelf naaide, werden langer. Ik mocht niet meer in bomen klimmen. Ik mocht niet meer alleen ’s avonds

gaan fietsen. Ik mocht niet meer op de grond gaan zitten. Ik werd uit de slaapkamer met de kleine kinderen gehaald en kreeg een kamer met een zusje dat ook aan het veranderen was. (...) Als er vrienden van mijn broers op bezoek kwamen, mocht ik er niet bij gaan zitten. Er werden me dingen gevraagd die me daarvoor nooit gevraagd werden. Met wie zat je in de bus? Met wie ben je naar huis gefietst? Waren er jongens bij? Was je alleen met Henk? Ben je meteen uit school naar huis gekomen? Was er iemand bij toen de scheikundeleraar die proefjes aan je uitlegde?’ Alles werd anders, ze had geen idee waarom en wist zich er geen raad mee.⁷

Een monocultuur

Afzondering en scheiding op zoveel mogelijk levensterreinen vormden het fundament waarop Limburg werd herbouwd. Een krasse verwoording van dat beginsel biedt het bisschoppelijk mandement van 1954. Het was een herderlijke vermaning van alle Nederlandse bisschoppen bestemd voor alle Nederlandse katholieken. Later werd duidelijk, dat de inhoud uit Limburgse koker kwam: de teksten waren geleverd door de belangrijkste adviseurs van bisschop Lemmens, Toon Hanssen en Frans Joseph Feron. Het waren allebei boerenzoons, en allebei vertegenwoordigers van het gesloten katholicisme; het katholicisme van het reservaat. Dat spreekt duidelijk uit het derde en laatste hoofdstuk van het mandement. Met veel omhaal van woorden wordt daarin betoogd welke moderne stromingen en organisaties voor een katholiek uit den boze zijn, en waarom: liberalisme, humanisme, socialisme, communisme, de Partij van de Arbeid, het NVV, en niet te vergeten de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH).⁸

Gelovige katholieken die toch openlijk bin-

7 Mathijssen, Marita, *Seks in Limburg* (Maartensdijk 2012) 29.

8 *De katholiek in het openbare leven van deze tijd. Bisschoppelijk mandement* (Utrecht 1954) 38-47.

nen de Partij van de Arbeid actief waren, werden zwaar onder druk gezet. Gaven zij hun partijlidmaatschap niet op, dan riskeerden zij hun baan te verliezen, want de machtige arm van de bisschop reikte ver. Dat blijkt uit het levensverhaal van Sjeng Tans, de oprichter van de Rijksuniversiteit Limburg, die destijds leraar was aan een katholieke school. In het najaar van 1953 werd hij uitgenodigd voor een bezoek aan Mgr. Hanssen, de bisschop-coadjutor van Roermond. Tans, blij verrast met de uitnodiging, rekende op een gesprek tussen twee intelligente volwassenen. Hanssen liet hem echter nauwelijks aan het woord komen. Hij las hem de les, als een schooljongen die wegens wangedrag bij pater rector moet verschijnen. 'Gaat u maar naar uw rode vrienden en blijf met uw handen van onze kinderen af.'⁹

Achteraf kan men zich afvragen waar Hanssen zich druk om maakte. Electoraal zat de PvdA in Limburg v er onder de 20%, de KVP boven de 80%: Klein Duimpje tegen de reus! Limburg was in die periode de enige provincie met een volledige monocultuur.¹⁰ De KVP deelde er de lakens uit, en zou dat nog jaren blijven doen.

Dat *Het Vrije Volk*, in feite het huisorgaan van de PvdA, aan de pressie op de katholieke doorbraaksocialisten in de zuidelijke provincies nauwelijks aandacht besteedde,¹¹ is een veelzeggend detail. Beducht voor de sfeer binnen de rooms-rode coalitie in de landelijke politiek, waren de sociaaldemocraten angstvallig terughoudend geworden ook in situaties waarin een krachtig protest voor de hand had gelegen. Niet

alleen de geestelijke leiders van het bisdom Roermond, maar ook veel niet-katholieke 'noorderlingen' beschouwden Limburg als een reservaat, een stukje Nederland waar nu eenmaal andere spelregels golden.

Dat verklaart waarom NVSH-bestuurders de groei van hun beweging in het zuiden des lands liever niet rondbazuinden, en invallen van de politie in NVSH-middelendepots in plaatsen als Heerlen en Sittard tamelijk gelaten ondergingen.¹² Het verklaart ook waarom politiefunctionarissen in Sittard bibliothecarissen en boekhandelaren op het hart drukten te voorkomen, dat een roman als Simon Vestdijks *De dokter en het lichte meisje* in handen van minderjarigen viel.¹³

Zelfs een onschuldige (maar neutrale) service-club als Rotary bleef voor katholieken tientallen jaren lang verboden terrein; het langst in het bisdom Roermond. Nog in 1961 kreeg de Maastrichtse burgemeester baron Michiels van Kessenich van het bisdom nul op het rekest toen hij om toestemming vroeg zich bij Rotary aan te sluiten. De afwijzing illustreert hoeveel moeite het de kerkelijke overheid in Limburg kostte om zich van oude reflexen los te maken. Kort daarop kreeg de burgemeester alsnog het groene licht, en al gauw raakte niet alleen het weigeren maar ook het *vragen* van verlof in kwesties als deze volslagen in onbruik.¹⁴

9 Klijn, Annemieke, *Onze man uit Maastricht. Sjeng Tans 1912-1993. Een biografie* (Nijmegen 2001) 96.

10 Aldus Janssen, J.I.H. e.a., *Limburg kom op! Een onderzoek naar de lage Limburgse opkomst bij provinciale en nationale verkiezingen* (Maastricht 1998) 68.

11 Klijn, *Onze man uit Maastricht*, 97.

12 R oling, Hugo, 'De kortstondige, stille triomf van een "volksbeweging voor het geluk". De jaren vijftig vanuit het perspectief van de NVSH' in: Luykx & Slot, *Een stille revolutie?* (als noot 1) 147-170; 149, 151.

13 Nissen, P.J.A., 'Van katholieke letterkunde naar letterkunde (ook voor katholieken) in Limburg' in: E. Henau en T. van den Hoogen (red.), *Van katholieke Limburg naar katholieken in Limburg* (Heerlen 1988) 145-217; 185. Nissen baseert zich op een artikel van E. Peet; het 'Sittard-incident' deed zich voor in december 1951.

14 Luykx, Paul, 'Katholieken en Rotary in Nederland 1930-1964' in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* 1978, 63-104; 86-88.

Landbouw en industrie

De snelle ineenstorting van het kerkelijk gezag, kerkelijkheid en kerksheid in het bisdom Roermond blijft een opmerkelijk gegeven. Terwijl kerkhistorici de verklaring zoeken in de tijdgeest en een afnemende gerichtheid op het hiernamaals,¹⁵ leggen sociologen in het voetspoor van J.P. Kruijt (1898-1975) verband met de verstedelijking en toenemende mobiliteit zowel in geografisch als in sociaal opzicht.¹⁶ De Limburgse samenleving veranderde; sluipend en geruisloos, maar wezenlijk. Wat bijvoorbeeld drastisch veranderde was de manier waarop mensen hun brood verdienden. Het zwaartepunt verschoof van de landbouw naar de industrie.

In het zuiden van de provincie was dat het eerst en het duidelijkst zichtbaar. Maastricht was al sinds de negentiende eeuw een industriestad. Rondom Kerkrade, Heerlen en Geleen stond na 1900 alles in het teken van de kolonwinning. Sociaal-economisch gezien, waren de twaalf kolonmijnen de reuzen van Limburg.

In de jaren van de wederopbouw kwamen ook Noord- en Midden-Limburg aan de beurt. Met overheidssteun werd het gebied als het ware de moderne tijd binnengedruwd.¹⁷ In de eerste tien jaren na de bevrijding kwamen er zeventig nieuwe bedrijven bij in de metaal-, textiel, papier- en keramische industrie.¹⁸ Ze waren welkom, want de werkgelegenheid in het boerenbedrijf liep terug. Gemiddeld per jaar verdwenen er meer dan duizend arbeidsplaatsen.¹⁹ Een van de oorzaken was de mechanisatie in de landbouw. Ook voor paarden liep de werkgelegenheid terug. Trekkers en machines namen

het over: melk-, zaai-, schoffel- en rooimachines. Met minder arbeidskrachten grotere opbrengsten realiseren: daar draaide alles om. De intensieve veehouderij rukte op. Tien jaar na de bevrijding, in 1955, hadden de boeren tweemaal zoveel mestvarkens als in 1939. In de pluimveehouderij gebeurde hetzelfde. De tuinbouw breidde zich fors uit, niet alleen in de volle grond, ook de glastuinbouw. Het was de tijd van modernisering en schaalvergroting; PvdA-minister Sicco Mansholt was daarvan bij uitstek de promotor. Het was ook een tijd van specialisering. Was een boer voorheen gewoon boer, nu werd hij akkerbouwer, varkensmester, kippenhouder, champignonkweker of fruitteiler.²⁰

Bevolkingsgroei en huwelijksmoraal

Die economische ontwikkeling was bittere noodzaak, want er moesten veel meer monden worden gevoed. In de twintigste eeuw was Limburg qua bevolkingsgroei een van de koplopers in Nederland; het aantal inwoners verviervoudigde. Aan het eind van de jaren zestig was de Limburgse bevolking aangegroeid tot bijna een miljoen. Geen verrassing: de wederopbouwperiode staat te boek als een tijd van grote gezinnen, vooral in katholiek Nederland.

Dat beeld dient echter op zijn minst te worden genuanceerd op grond van demografisch onderzoek. Gezinnen met meer dan vijf kinderen waren ook in de jaren vijftig al uitzonderingen. Juist in Limburg, en juist in de jaren vijftig, zestig en zeventig, nam de huwelijksvruchtbaarheid zó drastisch af, dat zij in 1970 in Limburg het laagst was van heel Nederland.²¹

15 P. Hamans in *Bisdom langs de Maas* (als noot 5) 519.

16 Hemert, M.M.J. van, *Kerkelijke gezindten. Een analyse op basis van de volkstelling 1971* (Den Haag 1979) 79-80.

17 Venner, *Geschiedenis van Limburg* (als noot 2) 159.

18 Mes, Wim, 'Wederopbouw en voorzichtige vernieuwing (1946-1960)' in: W. Dijkman e.a. (red.), *De geschiedenis van Limburg* (Zwolle 2010) 326-341, 334.

19 Ibidem, 333.

20 Venner, *Geschiedenis van Limburg* (als noot 2) 79.

21 Engelen, Th.L.M., *Fertiliteit, arbeid, mentaliteit. De vruchtbaarheidsdaling in Nederlands-Limburg 1850-1960* (Assen/Maastricht 1987) 259.

Terecht spreekt historisch demograaf Theo Engelen in dit verband van een revolutionaire ontwikkeling ‘die voor de levens van individuele mensen van groot belang was’.²²

Een cruciale voorwaarde voor deze omslag ‘van lot naar keuze’²³ was de beschikbaarheid van betrouwbare voorbehoedmiddelen. Juist hier wringt de schoen. Katholieke artsen liepen bepaald niet voorop als het erom ging mensen die daarnaar vroegen daadwerkelijk te helpen.²⁴ Katholieke zielzorgers evenmin. De NVSH, die in die eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog wél vooropliep en geboorteregeling propageerde en faciliteerde, kampte in Limburg en Noord-Brabant met tegenwerking en intimidatie; het werd al aangestipt.

Desondanks daalde de huwelijksvruchtbaarheid in Limburg, lang voordat prominente vertegenwoordigers van de katholieke kerk als bisschop Bekkers de gelovigen publiekelijk het groene licht gaven om hun eigen geweten te volgen.²⁵ Die daling is des te opmerkelijker omdat de kerkelijke voorschriften onverminderd van kracht bleven: alle voorbehoedmiddelen waren taboe. De felle bestrijding van het neomalthusianisme was in katholiek Nederland na de Eerste Wereldoorlog zelfs aangescherpt: vanaf het begin van de jaren twintig moesten zielzorgers in de biechtstoel strenger optreden als het ging om ‘de plichten van het huwelijk’. Behalve tegen de door de Nieuw Malthusiaanse Bond aanbevolen en verstrekte middelen (toen:

condoom en pessarium) behoorden biechtvaders ook ten strengste op te treden tegen *coitus interruptus*: wie zich daaraan schuldig maakte beging per definitie doodzonde.²⁶ Geslachtsgemeenschap zonder de intentie van voortplanting staat in de rooms-katholieke leer haaks op Gods scheppingsplan. Anders dan vaak gedacht wordt, bleef daarom ook periodieke onthouding voor katholieken strikt genomen een verboden vorm van geboorteregeling tenzij de biechtvader of pastor met het oog op bijzondere omstandigheden er expliciet toestemming voor gaf: een toestemming die beslist niet vanzelf sprak.²⁷ De kerkelijke leer op dit terrein bleek een bron van neuroses.²⁸

Omdat desondanks de huwelijksvruchtbaarheid daalde, kan het haast niet anders of steeds meer Limburgse katholieken hebben de kerkelijke voorschriften naast zich neer gelegd. Ze hebben (in een enkel geval misschien gesteund door een humane biechtvader) hun eigen geweten gevolgd, ook al in de jaren vijftig, dus nog voordat de eerder genoemde bisschop Bekkers zijn televisietoespraken hield. Als ergens met recht gesproken kan worden van een stille revolutie, dan is het hier. Die stille revolutie vond plaats in de slaapkamer. De oude moraal en de oude voorschriften bleven gelden; in het katholieke Limburg ontmoetten ze vrijwel geen openlijke tegenspraak. Maar achter een façade van volgzaamheid gingen steeds meer mensen hun eigen gang.

22 Engelen, Theo, ‘De bevolking van Limburg’ in: *Limburg. Een geschiedenis vanaf 1800* (Maastricht 2015) 447-460; 450.

23 ‘Van lot naar keuze’ is de titel van het hoofdstuk gewijd aan tweehonderd jaar huwelijksvruchtbaarheid in: Engelen, Theo, *Van 2 naar 16 miljoen mensen. Demografie van Nederland 1800-nu* (Amsterdam 2009).

24 Nissen, Peter, en Hein van der Bruggen, *Roermond. Biografie van een stad en haar bewoners* (Hilversum 2014) 515.

25 W.M. Bekkers (1908-1966), bisschop van 's-Hertogenbosch, maakte op 21 maart 1963 grote indruk door in een televisietoespraak te pleiten voor de persoonlijke verantwoordelijkheid van gehuwden.

26 Westhoff, Hanneke, *Geestelijke bevrijders. Nederlandse katholieken en hun beweging voor geestelijke volksgezondheid in de twintigste eeuw* (Nijmegen 1996) 131-132.

27 Ibidem, 350 e.v.; voor persoonlijke getuigenissen zie: Kerklaan, Marga (red.), ‘Zodoende was de vrouw maar een mens om kinderen te krijgen.’ 300 brieven over het roomse huwelijksleven (Baarn 1987); Hülsken, Marlous, ‘“Geen tien zoals mijn moeder”. Ervaringen van katholieke vrouwen met moederschap, gezinsgrootte en geboorteregeling 1950-1975’, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* LVI (2011) 55-75.

28 Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, 355.

Die paradox wordt treffend geïllustreerd door het getuigenis van Thérèse Arts.²⁹ Als maatschappelijk werkster, actief betrokken bij de kerk, was zij verbonden aan een Katholiek Bureau voor Huwelijks- en Gezinsmoeilijkheden. Die functie bracht haar in aanraking met cliënten die problemen hadden met de verbodsbepalingen op geboorteregeling. Zij mocht hen niets anders adviseren dan periodieke onthouding. Als maatschappelijk werkster moest zij zich immers houden aan de code waar het hele team van artsen en psychiaters achter stond.

Maar in haar privéleven, in haar eigen huwelijk kon zij daar helemaal niet mee uit de voeten. Samen met haar man heeft zij op zeker moment besloten die code naast zich neer te leggen. Om allerlei redenen wilde dit echtpaar niet meer dan de drie kinderen die zij al hadden. Na onbevredigende experimenten met andere methoden ('die pillen daar kon ik niet tegen en condooms daar had mijn man een hekel aan') besloten zij dat haar man zich zou laten steriliseren.

Het verhaal van deze maatschappelijk werkster staat niet op zichzelf. Steeds meer katholieken waren niet bereid of niet in staat te leven naar de letter van de kerkelijke voorschriften op het gebied van huwelijk en seksualiteit. En steeds meer geestelijken hadden er problemen mee, die voorschriften in de pastorale praktijk onverkort te handhaven. Dat bleek in het najaar van 1957 op de pro-synodale vergadering.³⁰ Er werd geklaagd over 'de stuurlaai van priesters' en 'gebrek aan uniformiteit in de biechtstoelpraktijk ten aanzien van de seksuele moraal, waardoor het vertrouwen van de gelovigen danig wordt ondermijnd'.³¹ Al kon van een richtingstrijd nog niet gesproken

worden, wel tekenden zich al twee richtingen af, waarvan er één ronduit verklaarde de theologische verworvenheden uit de seminarietijd 'niet meer toereikend' te achten.³²

Jeugd in beweging

De wederopbouw bracht meer mechanisatie en industrie ook in Midden- en Noord-Limburg. Daarmee veranderde geleidelijk aan het dagelijks leven niet alleen voor de volwassenen, maar ook voor de jeugd die opgroeide in de dorpen en op het platteland. Stonden de zomermaanden vroeger in het teken van het binnenhalen van de oogst door de hele familie, nu gingen tieners tijdens de schoolvakantie geld verdienen in een fabriek.

Ton van Reen vertelt erover in een van zijn romans, *Roomse meisjes*. Het verhaal speelt in het midden van de jaren vijftig. De hoofdperson van het boek is een jongen van een jaar of vijftien. Hij gaat vakantiewerk doen in een fabriek in Venlo: een fabriek waar heiligenbeelden worden gemaakt. Die fabriek is niet verzonden, maar ontleend aan de werkelijkheid, zoals trouwens veel in de romans van Van Reen. Er bestond in de jaren vijftig in Venlo inderdaad zo'n fabriek, genaamd de Beeldenfabriek Sint Joseph. Er werden beelden van gips en cement gemaakt, in verschillende stijlen, zowel voor de huisdevotie, als voor kerken en kloosters. Het bedrijf, voortgekomen uit een in 1916 gestart atelier, heeft bestaan tot 1962.

Wat de brave dorpsjongen verwacht is dat er goed geld wordt verdiend aan de fabricage van heiligenbeelden. Wat hem misschien nog meer onthutst is dat de meisjes en vrouwen die daar werken zo grofgbekend zijn. Het is een en al schuttingtaal wat hij daar om zich heen hoort. De schuinste moppen vertellen ze elkaar. Van

29 Ontleend aan Hülsken (als noot 27) 68-69.

30 De jaarlijkse beleidsvergadering van de bisschop met de kanunniken, de staf van het groot-seminarie en de dekens.

31 *Analecta voor het Bisdom Roermond* 38 (1957) 144, aangehaald in: Baar, P.A. van den, *Priester in Limburg op het breukvlak van de tijd*. Dr. Frans Hennissen 1926-1984 (Beek 1995) 44.

32 *Ibidem*, 43.

zijn vriend hoort hij dat die vrouwen ‘uit een wijk in Venlo kwamen die berucht was, niet alleen omdat er nog maar weinig mensen naar de kerk gingen, maar vooral omdat er messen-trekkers en cafévechters woonden’.³³

Die lachende meiden in dat fabriekje van heiligenbeelden, buiten gehoorsafstand van de moeders en nonnen die hen hebben opgevoed; hun onbedaarlijke plezier om schuine moppen en ruige taal: dat was het Limburg van de wederopbouw in een notendop. In zekere zin was het de nachtmerrie van bisschop Lemmens. Een Limburg vol heiligenbeelden, wegkruisen, kloosters, kapellen en kerken - maar zonder echte religiositeit, zonder de goede oude vroomheid, zonder het heilige ontzag voor de tien geboden, en dan speciaal het zesde en negende gebod. Een Limburg dat ten prooi was aan de zedenverwildering; een zedenverwildering die het product was van de oorlog, de bevrijding, de Amerikanen, maar ook van de fabriek, de mijn, de stad, de bioscoop, de dancing en de NVSH.

De paniek over losbandigheid en verwilderde zeden gold in de eerste plaats de fabrieksjeugd, de werkende jongeren; en in de allereerste plaats de fabrieksmeisjes. Zo gauw ze van school gingen (en soms al daarvóór), ontglipten ze aan de onderwijzers, pastoors, kapelaans, vaders en moeders. Ze werden onbereikbaar; ze ‘ontspoorden’.

Niet lang na de bevrijding zien we de eerste pogingen om ze op een of andere manier bij de les te houden, op te voeden, te beschaven, iets aan algemene ontwikkeling te geven, al mocht dat dan natuurlijk vooral weer niet te schools, want op de school waren ze vaak afgeknapt. Zo ontstonden de katholieke levensscholen: voorlopers van het vormingswerk voor werkende jongeren.³⁴

Daarnaast probeerden in een stad als Maastricht ook de paters jezuiten die werkende jongeren iets te bieden. Al voor de oorlog gaven ze leiding aan een club voor arbeidersjongens genaamd de Berchmans-compagnie. Het was een soort patronaat. De godsdienst stond voorop. De mis op zondag was de belangrijkste gebeurtenis. Maar daaromheen was in de loop van de jaren ook een en ander ontstaan op het gebied van ontspanning, sport en spel: een voetbalclub; tafeltennis; gymnastiek. Dat sloeg aan, vooral omdat er voor deze groep toen verder niets was.

Toen de jeugd in de jaren vijftig heel geleidelijk aan wat meer te besteden kreeg, werd het moeilijker. De kerk moest de concurrentie aangaan met het moderne stadsleven. Zij verloor haar greep. Het ledental van de Berchmans-compagnie zakte in. Het was zonneklaar dat ze op deze manier geen toekomst meer had. Er was zelfs sprake van opheffing.

Dat schiep kansen voor verandering; voor experiment. Een paar enthousiaste, vernieuwingsgezinde jezuiten grepen die kansen. Ze waren zelf ook jong, ze voelden zo’n beetje aan wat de arbeidersjeugd wilde, stonden eerder ernaast dan erboven. Waar ze naartoe wilden wisten ze niet precies; maar ze waren bereid tradities overboord te zetten en iets nieuws te proberen.

De compagnie was gehuisvest in een lokaaltje onder een kerk. Het eerste wat de nieuwe leiders deden was, dat lokaaltje anders inrichten. Er kwam een bar in; een jukebox. Op de zaterdagavonden organiseerden ze dansavonden. Ze stelden de club open voor meisjes. Het ledental steeg; al gauw was er een nieuw, groter lokaal nodig. Bij de plannen daarvoor profiteerden ze van de inmiddels opgedane ervaringen.

Ze gingen er bijvoorbeeld vanuit dat meis-

33 Reen, Ton van, *Roomse meisjes* (Amsterdam 1990) 161.

34 Perry, Jos en Hélène Vossen, ‘Oude problemen, nieuwe oplossingen. De cultuur van de arbeidersjeugd en de katholieke levensscholen 1945-1955’ in: Hansje Galesloot en Margreet Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog* (Amsterdam 1987) 89-114.

jes het toilet ook gebruiken als ‘terugtrekplaats’ om informatie uit te wisselen en zich op te maken. Daarom werden de damstoiletten twee keer zo ruim uitgevoerd als de herentoiletten. Ze werden voorzien van ruime spiegels en keurig betegeld. Dat ‘verhoogde het niveau’. Verrassend wereldse overwegingen, hoewel misschien ook weer niet zó verrassend: jezuïeten hadden altijd al iets werelds.

Het nieuw gebouw aan de Bredestraat werd een succes. Uit de oude, verkalkte Berchmans-compagnie was een vitale, springlevende Berchmans-sociëteit gegroeid. Die was midden jaren zestig voor heel Nederland een voorbeeld van open jeugdwerk.³⁵

Hoezeer de Limburgse jeugd in beweging was bleek in het voorjaar van 1964 ook in Roermond. Op last van het gemeentebestuur moest in de bisschopsstad een populaire frietkraam op het Munsterplein het veld ruimen. Dit op zichzelf niet wereldschokkende feit werd aanleiding tot demonstraties en rellen waarbij honderden jongeren waren betrokken. Niemand kon er meer de ogen voor sluiten dat de jeugd een eigen plaats opeiste.³⁶

Rolduc en de NVSH

De jonge jezuïeten van de Berchmans-sociëteit voelden feilloos aan dat de tijden veranderden. Een kerk die haar kracht zocht in strikte hiërarchie en strenge voorschriften daterend uit vervlogen tijden, had op den duur weinig toekomst. Ze zou op termijn hooguit een handvol orthodoxen binden, maar als brede volkskerk atrofiëren. Wat moest ervoor in de plaats komen? Niemand die het wist.

Een treffend beeld van de verwarring in die jaren geeft het boek *Rolduc. De laatste dagen van een kleinseminarie*. De auteur, Twan Geurts, afkomstig uit Velden, maakte die laatste dagen

van Rolduc zelf van heel dichtbij mee. Hij was er intern van 1962 tot 1970, van zijn twaalfde tot zijn twintigste jaar.

In 1966 maakte een nieuwe priester-leraar zijn entree: Lambert Arts. Bij zijn aankomst kreeg deze jonge leraar van zijn nieuwe baas, Rolduc-president Harrie Jochems, terloops te horen, dat hij behalve godsdienst óók seksuele voorlichting moest geven op 4 gym. Dat was wel even schrikken; hij had dat nooit eerder gedaan. En hij had eigenlijk ook geen idee hoe je zoiets aanpakte.

Hij ging in Utrecht langs bij het Rutgershuis van de NVSH om informatie over voorbehoedmiddelen te vragen. ‘Wat zal ik u meegeven’, vroeg de mevrouw van de NVSH, ‘een pessarium, een condoom, een spiraaltje?’ De jonge leraar verliet het pand met een tas vol voorlichtingsmateriaal. Terug op Rolduc dacht hij: laat ik het voor de zekerheid met president Jochems bespreken, zodat hij weet wat ik van plan ben.

Die viel bijna achterover van schrik. Nee, nee, dat was nu ook weer niet de bedoeling... Hoe deze jonge leraar de zaak opgelost heeft? Dat wist hij na al die jaren zelf ook niet meer precies. ‘Waarschijnlijk heb ik voorgelezen uit de brochures van de NVSH. Dat tasje met voorbehoedmiddelen heb ik nog een hele tijd bewaard, in het nachtkastje op mijn gastenkamer. Wat moest ik ermee? Ik dacht, als ik verongeluk en ze vinden die spullen in mijn la, wat zullen ze dan van me denken? Na een paar maanden heb ik die plastic tas meegenomen naar de bovenste vijver van Rolduc en hem daar met een grote zwaai ingegooid. Iets beters kon ik niet bedenken.’³⁷

Zo ver was het dus gekomen: dezelfde NVSH die in het mandement van 1954 nog als aartsvijand van de christelijke moraal gold, leverde twaalf jaar later lesmateriaal voor het

35 Pluymen, Peter en Arjan Dieleman, ‘Dansen voor de mis. Paters in Maastricht’ in: Ger Tillekens (red.), *Nuchterheid en nozems. De opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (Muiderberg 1990) 139-147.

36 Nissen en Van der Bruggen, *Roermond* (als noot 24) 515-517.

37 Geurts, Twan, *Rolduc. De laatste dagen van een kleinseminarie* (Amsterdam 2011) 159-161.

roomse bolwerk Rolduc. Niet omdat de kerkelijke leer veranderd was; die was hetzelfde gebleven. Maar er was in diezelfde jaren vijftig een nieuwe generatie priesters opgegroeid, die aanvoelde dat veel van wat zij op het seminarie hadden geleerd totaal onbruikbaar was in de tweede helft van de twintigste eeuw. De moderne mens, en zeker de moderne jeugd, had er geen boodschap meer aan.

Besluit

Keren we terug naar de vraag waarmee dit artikel begon. Sluit de wederopbouw van Limburg in de eerste naoorlogse decennia naadloos aan bij die van Nederland als geheel? Mijn voorlopige antwoord zou luiden: aansluiting ja, naadloos nee. Weliswaar convergeren de ontwikkelingslijnen, maar het vertrekpunt en de route verschilden. Limburg moest meer ballast overboord werpen voordat het de jaren zestig kon binnenwandelen. En ook nadien zouden de sporen van een afwijkend verleden nog lang zichtbaar blijven. Zo is na de afschaffing van de opkomstplicht in 1970 nergens in Nederland de opkomst bij Tweede Kamer-verkiezingen zo fors gedaald als in Limburg; een gevolg van de al vermelde monocultuur in vroegere decennia, die de betrokkenheid bij politiek en bestuur niet had bevorderd.

De provincie was herbouwd, maar op een heel andere manier dan de leiders van het bisdom Roermond hadden gehoopt. Hun droom was niet uitgekomen. Limburg was geen reservaat geworden; Limburg was verder vernederlandst. Het was minder klerikaal geworden, minder volgzaam; wereldser en verlichter.

Vrijwel tegelijk met die mentale transformatie voltrokken zich omwentelingen in economie en politiek. Terwijl de kerk worstelde met de tijdgeest, vonden de eerste mijnsluitingen plaats, en leed de KVP in Limburg bij verkiezingen gevoelige nederlagen. De kerk, de

KVP, de mijnen, het waren bij uitstek pijlers van de wederopbouw van Limburg geweest, jarenlang schijnbaar oppermachtig, onaantastbaar; ze bleken in feite kwetsbaar en vergankelijk. Reuzen op lemen voeten. Op een succesvolle wederopbouw volgde een overhaaste afbraak. De gevolgen van de mijnsluiting zijn vooral in het zuiden van de provincie nog steeds merkbaar, bij voorbeeld op het terrein van de volksgezondheid.

Een verlies- en winstrekening van de wederopbouwjaren zal verschillend uitpakken voor elk deel van de provincie, elke stad, elk dorp. Verschillend ook voor elk individu. Leerzaam was een ruim tien jaar geleden belegde discussie over 'Limburgse identiteit'.³⁸ Wat mij vooral bijbleef is het moment waarop de voorzitter alle forumleden uitnodigde het zinnetje af te maken: 'Ik hou van Limburg, omdat...'

Een van de dames achter de tafel hoefde niet lang na te denken. Zij hield van Limburg, 'omdat de nonnen mij hier lezen hebben geleerd'. Het was Marita Mathijssen, en zij sloeg de spijker op de kop. Dezelfde nonnen die dag en nacht op de loer lagen om haar en al die andere Limburgse meisjes te drillen, voor zonden te behoeden en van de jongens vandaan te houden - diezelfde nonnen leerden haar lezen, openen voor haar hun schoolbibliotheek, zetten haar op het spoor van de literatuur en de wetenschap, legden het fundament voor haar nieuwsgierigheid, haar plezier in het lezen en schrijven, haar hele loopbaan - kortom voor wie zij geworden is.

De in Limburg zo royaal vertegenwoordigde religieuze ordes en congregaties van zusters, broeders en paters hebben in de loop der jaren veel kritiek over zich heen gekregen. Desastreus voor hun reputatie waren de onthullingen van de commissie Deetman over seksueel misbruik van minderjarigen in de RK kerk, in het bijzonder in internaten, maar daar

38 De forumdiscussie vond plaats te Maastricht op 26 september 2009.

niet alleen. Wat echter ook gezegd moet worden is dat diezelfde paters, broeders en zusters zeker in Limburg een enorme bijdrage geleverd hebben aan het inlopen van een intellectuele achterstand en de verhoging van het opleidingsniveau; niet alleen van de jongens, ook en zelfs nog meer van de meisjes.

Dat is de ironie van deze geschiedenis. Wel beschouwd had de kerk bij de modernisering van de samenleving alleen maar te verliezen. Niet voor niets heeft zij die op alle mogelijke manieren tegengewerkt. De scholen die zij stichtte waren bedoeld als bolwerken tegen de ontkerstening. Maar die scholen zijn hun eigen leven gaan leiden. Het zijn voertuigen geworden van ontplooiing, ontwikkeling en emancipatie. Talloze meisjes en jongens, opgroeiend in het Limburg van de wederopbouw, hebben ervan geprofiteerd. En Limburg zelf ook. De Limburgers hebben lezen geleerd; en nog veel meer. En zij hebben die vaardigheden gebruikt, zij het vaak op andere manieren dan de stichters van die scholen voor ogen stond.

ABSTRACT

Reconstructing Limburg 1945-1965

Post-war reconstruction of the Netherlands is often associated with restoration of pre-war structures and traditional values: *a fortiori* in Limburg, where Roman Catholicism seemed more firmly rooted than anywhere else in the Netherlands.

To counteract secularization and ‘moral degeneracy’, the diocese of Roermond built and rebuilt churches, founded new parishes, reorganized its seminary and forbade or discouraged any form of cooperation or contact between Roman Catholics and people or organizations beyond the clergy’s control. So-called ‘Roman Catholic urban planning’ was implemented in order to perpetuate the status quo.

Even so, in the long run urbanization and industrial development thwarted clerical strategies. Striking evidence may be found on the field of demography and birth control. Despite a persistent ban on contraception, marriage fertility rapidly declined: a silent revolution, taking place in the bedroom.

A more visible consequence of social change was the new working class youth culture. Old-fashioned youth organizations met with indifference or outright aversion. Young unskilled workers, both male and female, preferred streets, cinemas and dance halls. In Maastricht some young priests remodelled an ossified pre-war boys’ group into an open youth centre where boys and girls could meet and dance around the *juke-box*.

Irony of history: many an institution founded by the Church in order to curb modernization, turned out to be a vehicle of emancipation. The post-war reconstruction period made Limburg more Dutch in the end: less clerical, less docile, more secular and enlightened.